

4.5. Український чинник трансформації пострадянського простору

Адекватне розуміння ролі України і впливу подій, які відбувалися на її території, на процеси трансформації пострадянського простору після розпаду СРСР слід вважати одним з найважливіших питань сучасного розвитку України. Зміст і значення цього впливу здебільшого некритично усвідомлюється вітчизняними та зарубіжними політиками й науковцями.

Вплив подій в Україні на пострадянський простір намагалися осмислювати американські дослідники Р. Асмус³²⁵, Т. Колтон, С. Чарап³²⁶, Е. Еплбаум.

Серед російських дослідників деякі аспекти проблеми побіжно розглядали Т. Ворожейкіна³²⁷, П. Баєв³²⁸, І. Кукліна³²⁹, А. Лисенков³³⁰,

³²⁵ Asmus R. Redrawing (Again) the Map of Europe: A Strategy for Integrating Ukraine into the West // *Ukraine after the Orange Revolution: Strengthening European and Transatlantic Commitments / Joerg Forbrig and Robin Shepherd (edit.)*. – Washington, DC, 2005. – P. 85–112.

³²⁶ Колтон Т., Чарап С. Победителей нет: украинский кризис и разрушительная борьба за постсоветскую Евразию // *Россия в глобальной политике*. – 2017. – Декабрь. – Спецвыпуск. – 184 с.

³²⁷ Ворожейкина Т. Украина: неутраченные иллюзии // *Pro et Contra*. – 2014. – №3-4. – С. 6-25.

³²⁸ Баев П. Геополитика самоизоляции // *Pro et Contra*. – 2014. – №3-4. – С.73-86.

³²⁹ Куклина И.Н. Украинский кризис и трансформация постсоветского пространства // *Запад – Восток – Россия 2014. Ежегодник*. – М., 2015. – С. 61-66.

³³⁰ Лысенков А.В. Взаимоотношения Украины со странами СНГ после «Оранжевой» революции: интересы и результаты (2005–2009) // *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*.

Г. Чуфрін³³¹, Н. Дергунова³³², В. Соловей³³³, М. Бочанова³³⁴, А. Скаков³³⁵ та ін. Серед українських дослідників варто згадати роботи О. Фісуна³³⁶ та П. Бовсунівського³³⁷.

Як друга за вагою і значенням союзна республіка у складі СРСР Україна безпосередньо була причетна до розпуску Радянського Союзу та припинення його існування як геополітичної реальності, а також тектонічних геополітичних зрушень у регіоні, на континенті та у світі, котрі слідували за цим.

Доти, доки в Україні 1 грудня 1991 р. не відбувся референдум про незалежність, на якому 90,32 % громадян підтвердили Акт проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р., і консервативні союзні сили, і реформатор М. Горбачов не втрачали надії на збереження СРСР у якомусь новому форматі (Союз суверенних держав тощо).

Проте після відмови восени 1991 р. українського керівництва брати участь у новоогарьовському процесі, а також безпрецедентно одностайних і багатьма неочікуваних результатів всеукраїнського референдуму про незалежність, і в Москві, і в інших союзних республіках остаточно зрозуміли, що СРСР не підлягає відновленню, що ідея нового союзного договору втратила актуальність, і потрібний пошук інших форматів співпраці.

Виходячи із цього, вважаємо цілком правомірним стверджувати, що фактором, який остаточно поховав СРСР, виявився саме вибір українським народом незалежності на грудневому референдумі 1991 р. Його наслідком стало термінове скликання наради керівників Росії, України та Білорусі, які 8 грудня 1991 р. підписали Біловезькі угоди, денонсувавши угоду про створення СРСР від 1922 р. У документі констатувалось, що «Союз РСР як суб'єкт міжнародного права та геополітична реальність припиняє своє існування» й проголошувалося створення Співдружності

чевського. – 2011. – № 6. – С. 320-325.

³³¹ Чуфрін Г.И. Евразийская интеграция и украинский кризис // Запад – Восток – Россия 2014. Ежегодник. – М., 2015. –С. 2-94.

³³² Дергунова Н.В., Насыбуллова В.Н. Противоречия интеграционной политики Европейского Союза и Российской Федерации на европейской части постсоветского пространства (реализация прогнозов З. Бжезинского) // Власть. – 2014. – №11. – С.136-139.

³³³ Соловей В.Д. «Цветные революции» и Россия // Сравнительная политика. – 2011. – Т.2. – № 1. – С. 33-43.

³³⁴ Бочанова М.А. «Цветные революции»: актуальный ракурс // Среднерусский вестник общественных наук. – 2011. – №2. – С. 138-144.

³³⁵ Скаков А. Россия и ГУАМ // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – № 3-4. – С. 162-177.

³³⁶ Фисун А. Политическая экономия «цветных» революций: неопатримониальная интерпретация // Прогнозис. – 2006. – № 3. – С. 211-244.

³³⁷ Бовсунівський П.В. Військово-технічне співробітництво України й Республіки Азербайджан в контексті нагірно-карабахського конфлікту // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 103. – С. 32-34.

незалежних держав як своєрідного формату для цивілізованого розлучення та налагодження відносин за нових політичних реалій.

Про визначальний вплив українського референдуму на розпад СРСР заявив ключовий учасник тих подій Б. Єльцин. У посланні до Федеральних зборів РФ 1996 р. він наголосив на тому, що «після відділення прибалтійських республік і всеукраїнського референдуму про незалежність (1 грудня 1991 г.), на якому за незалежність України виступили навіть «російськомовні» регіони (включно з Кримом), розпад СРСР фактично відбувся»³³⁸.

Із цього рішення розпочався складний процес трансформації пострадянського простору. Упродовж 1990-х рр. Росія намагалася перетворити СНД на нове інтеграційне утворення на чолі із собою. У свою чергу, Україна, яка відмовилася підписувати статут СНД, не ставши, таким чином, формально його членом, постійно була тією силою, яка стримувала ці процеси і тенденції.

Натомість Україна виступала неформальним центром «сил опору» імперським та інтеграційним планам Росії в СНД, мірою сил і можливості протистоячи їм. Починаючи з 1993 р., Україна надавала військово-технічну допомогу Грузії та Азербайджану в боротьбі з підтримуваними Москвою сепаратистами, українські добровольці у 1990 рр. воювали на боці Грузії³³⁹.

Згодом, у 1997 р. з метою протидіяти політичному й економічному диктату Москви на пострадянському просторі в Страсбурзі на зустрічі президентів Грузії, України, Азербайджану та Молдови було утворене регіональне об'єднання ГУАМ, яке після приєднання до нього 1999 р. Узбекистану тимчасово перетворилося на ГУУАМ. Організація задумувалася як певна інтеграційна альтернатива СНД за участі країн, орієнтованих на поглиблену співпрацю із Заходом. Як вважає російський дослідник О. Скаков, створення ГУАМ було спробою перетворити СНД на біполярну структуру³⁴⁰.

Прагнучи запропонувати союзним країнам пострадянського простору альтернативний до російського порядок денний, Україна 2007 р. ініціювала створення зони вільної торгівлі між членами ГУАМ, 2008 р. – енергетичної структури для контролю за транзитом російського газу через Україну.

³³⁸ Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «Россия, за которую мы в ответе», 1996 г.

³³⁹ Бобрович В. Як козаки Кавказ воювали. Щоденник сотника Устима: біографія. – К., 224 с.; У горах Сванетії. Історія. Факти. Особливості / Тригуб О.А., Бірюков І.І., Горбунов Д.Є., Клименко С.В., Сизоненко С.В. – Вінниця, 2006. – 143 с.; Бовсунівський П.В. Знач. твір. – С. 32-34.

³⁴⁰ Скаков А. Указ. соч. – С. 162-177.

Іншим інтеграційним форматом став запропонований Україною і Грузією у 2005 р. «Демократичний вибір» за участі низки країн Балто-Чорноморського регіону, покликаний виступити альтернативою проектам Росії в цій частині пострадянського простору. У грудні 2005 р. на саміті в Києві цю ініціативу формально було запущено: Україна, Грузія, Молдова, Румунія, Македонія, Словенія, Литва, Латвія та Естонія створили «Співтовариство демократичного вибору». У такий спосіб Україна спробувала посилити свій статус регіонального лідера пострадянських країн, орієнтованих на Захід, поглибивши водночас рівень взаємин з новими членами ЄС.

Фактором, який суттєво змінив ситуацію на пострадянському просторі, стала низка «кольорових революцій» у середині 2000-х рр. Ідеологія цих подій полягала у свідомому русі до цінностей ліберальної демократії (свободи слова, преси, політичної діяльності, вільних виборів тощо), у прагненні утвердити їх як суспільно-політичні практики, а також у намаганні подолати пережитки радянсько-номенклатурного типу управління з притаманними для нього корупцією, клановим характером влади, бажанням зберегти владу понад відведені законом терміни тощо. Відповідно ця революційна хвиля несла серйозну загрозу елітам пострадянських країн, в яких утвердилися авторитарні неопатримоніальні політичні устрої аж до перспектив відсторонення правлячих режимів від влади та втрати ними основних джерел прибутків.

Низка дослідників, зокрема, М. Макфаул, Д. Дрезн, М. Бочанова, Т. Немчинова та ін. схильні вважати, що «кольорові революції» стали початком четвертої хвилі демократизації у світі³⁴¹. Для нас важливо підкреслити, що про нову хвилю демократизації у світі почали говорити лише після Помаранчевої революції в Україні 2004 р., хоча започаткували її Бульдозерна революція 2000 р. у Сербії та Трояндова революція 2003 р. у Грузії. Отже, є підстави стверджувати, що явищем глобального рівня й значення поняття «кольорових революцій» та четвертої хвилі демократизації стали саме у зв'язку з подіями на пострадянському просторі, насамперед, з Помаранчевою революцією як найбільшим і найвідомішим репрезентантом тренду.

³⁴¹ Mc Faul M. Transitions from postcommunism // *Journal of Democracy*. – 2005. – July. – Vol. 16. – № 3. – P.5-19; Drezn D. The Fourth Wave of Democratization? // *Foreign Policy*. 24.05.2005. – [Електронний ресурс]: <http://foreignpolicy.com/2005/03/24/the-fourth-wave-of-democratization/#>; Бочанова М.М. «Цветные революции» на постсоветском пространстве в контексте четвертой «демократической волны» // *Среднерусский вестник общественных наук*. – 2009. – № 2. – С. 171-177; Немчинова Т.С. Проблема концептуального развития демократии в контексте четвертой волны демократизации // *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. – 2012. – Т.13. – Вып.4. – С.206–213.

Серія масових громадянських протестів, які привели до зміни влади в Грузії, Україні та Киргизії, відомі як Трояндова революція 2003 р., Помаранчева революція 2004 р., Тюльпанова революція 2005 р., спричинила запуск на пострадянському просторі двох процесів: його більш чіткої геополітично-цивілізаційної сегментації та своєрідної контрреволюційної стабілізації (термін О. Фісуна) більш стійких неопатримональних режимів у Росії, Білорусі, Казахстані, Азербайджані й деяких інших країнах³⁴².

«Кольорові» революції були спробою оновлення політичних інститутів і якісно нового обґрунтування політичної влади в суспільстві за допомогою неформальної мобілізації мас (визначення революцій четвертого покоління Д. Голдстоуна³⁴³) й означали початок процесу розпаду неопатриманіальної системи, яка до того нероздільно панувала у всіх пострадянських державах за виключенням країн Балтії. І найважливішою із цих революцій була саме Помаранчева, оскільки Україна є великою державою регіону і все, що відбувається в ній, неминуче впливає на її сусідів.

Українська влада на чолі з президентом В. Ющенком уперше в пострадянській історії запропонувала новий порядок денний для пострадянського простору, альтернативний до російського. Його основними елементами були поширення принципів демократії, диверсифікація маршрутів енергопостачання та врегулювання «заморожених» конфліктів. Зрозуміло, що спроба Києва перехопити у Москви лідерство зустріла жорстку протидію з боку Російської Федерації.

Головним геополітичним наслідком цих подій для пострадянського простору став його очевидний розкол на дві частини, в одній з яких – більшій, євразійській – тривало зміцнення авторитарних режимів, тоді як в іншій – меншій, євроорієнтованій – розпочинався складний процес переходу до інституціоналізованих демократичних режимів.

Москва сприйняла Трояндову та Помаранчеву революції як інспіровані Заходом, оголосивши новообраних лідерів Грузії М. Саакашвілі та України В. Ющенка «маріонетками» США. Насправді ж революції означали, що суспільство низки пострадянських країн перестало вважати російський шлях розвитку привабливим для себе. Саме після цих подій «холодний мир» між Росією та Заходом, який настав по «холодній війні», почав стрімко холонути через те, що в Москві вирішили, що рівновага її інтересів із Заходом на пострадянському просторі порушена на користь останнього. Ситуацію погіршив вступ у 2004 р. країн Балтії

³⁴² Фісун А. Указ. соч. – С. 211.

³⁴³ Голдстоун Дж. К теории революции четвертого поколения // Логос. – 2006. – № 5. – С. 61.

та ряду колишніх соціалістичних країн Центрально-Східної Європи до ЄС та НАТО.

Як зазначають американські дослідники Т. Колтон і С. Чарап, «саме «кольорові революції» 2003–2005 рр., передусім «помаранчева революція» в Україні 2004 р., запустили процес руйнування холодного миру»³⁴⁴. Падіння режимів, які були елементами статус-кво в регіоні, свідчило про ослаблення російського впливу, тим більше, що невдовзі за прикладом України та Грузії проти власних неопатримоніальних режимів спробували виступити громадяни в Азербайджані (2005), Узбекистані (2005), Білорусі (2006), Вірменії (2008), Молдові (2009). Проте ці антивладні акції протесту були невдалими, режими встояли.

У відповідь на ці процеси владні еліти низки пострадянських країн почали вживати заходи для унеможливлення перемоги подібних рухів у своїх країнах. Зміст цих заходів зводився здебільшого до посилення ролі держави в економіці та в обмеженні чи постановці під контроль політичної конкуренції.

Участь російських ліберальних політиків Б. Немцова та А. Чубайса у Помаранчевому майдані³⁴⁵ створила у путінського режиму відчуття загрози повторення сценарію «кольорової революції» в Росії. Тим більше, що після українського Майдану російська ліберальна опозиція спромоглася організувати низку масштабних антипутінських демонстрацій («Марші незгодних» 2005, 2006, 2007, 2008 рр. та ін.), прагнучи змінити політичний режим легальними методами політичної боротьби.

Перспектива масових політичних протестів проти дій влади, тобто «майдани», є вкрай загрозливою для пострадянських країн з авторитарною політичною системою, бо спрямовані на руйнування її засад і делегітимізацію влади. Саме тому, як зазначає В. Соловей, «особливо гостру реакцію Кремля викликала «помаранчева революція» в Україні...», яку «крім втрати політичного впливу на Україну, Кремль підсвідомо екстраполював... на російську ситуацію...», а тому «під час другого президентського терміну Путіна був стерилізований виборчий процес, надмірно посилено законодавство по боротьбі з екстремізмом, репресувалася будь-яка несанкціонована громадська діяльність, переслідувалися неурядові організації, час від часу влаштовувались антизахідні пропагандистські кампанії, були створені масові прокремлівські молодіжні та громадські організації та ін.»³⁴⁶.

³⁴⁴ Колтон Т., Чарап С. Указ. соч. – С. 68.

³⁴⁵ Немцов и Чубайс на оранжевом майдане. – [Електронний ресурс]: <https://www.youtube.com/watch?v=xltPkD6Ay3k>

³⁴⁶ Соловей В.Д. Указ. соч. – С. 39–40.

Однією з відповідей В. Путіна на Помаранчеву революцію стало створення у 2005 р. низки провладних молодіжних контрреволюційних рухів. Наймасовіший з них – молодіжний рух «Наші», учасники якого, сповідуючи ідеї російського націоналізму, антилібералізму, антифашизму, протистояння зовнішнім ворогам, недопущення «кольорової революції» в Росії, залякували і переслідували противників режиму Путіна³⁴⁷. Іншими молодіжними рухами з подібними цілями діяльності стали створені 2005 р. Євразійський союз молоді та «Молода гвардія Єдиної Росії». Один з керівників ЄСМ В. Коровін прямо заявляв: «нашу організацію створено з єдиною метою – протидіяти «помаранчевим» процесам, які набирають оберти»³⁴⁸.

Як пояснили згодом у фільмі ВВС «Путін, Росія і Захід» російські політичні технологи Г. Павловський та С. Марков, які працювали на виборах 2004 р. в Україні і на власні очі бачили розгортання антивладного народного руху, у відповідь на загрозу Помаранчевої революції треба було «швидко ввести в політично лояльний до Путіна простір молодих безробітних людей» у регіонах, розташованих приблизно в десяти годинах їзди на автобусі від Москви, «щоб вони за ніч могли приїхати на Червону площу і сказати: «Ми захистимо суверенітет країни»³⁴⁹.

Як влучно зазначили Т. Колтон та С. Чарап, в роки після «кольорових» революцій Росія перейшла до контрреволюційної політики в регіоні³⁵⁰. Її суть зводилася до активного використання дипломатії економічного тиску та примусу проти пострадянських країн. Найбільш яскравим її проявом стала серія економічних воєн Росії з Україною (газові 2005/2006 та 2008/2009 рр., сирні 2006 та 2012 рр. та інші), Молдовою (винні 2006 і 2013 рр.), Грузією (винна та міграційна 2006 р.), Білоруссю (енергетичні 2006–2007 та 2010 р., молочна 2009, м'ясна 2014 р.). Зворотнім боком такої політики стала втрата довіри з боку пострадянських партнерів Москви, сприйняття Росії як загрози.

Загалом хвиля «кольорових революцій» на пострадянському просторі привела до формування нових геополітичних реалій у регіоні, загострення суперництва між Росією та Заходом та його виходу на новий рівень.

³⁴⁷ «Путін Югенд» на шляху до створення Владіміром Путіним нової наддержави. 26.07.2007. – [Електронний ресурс]: <https://www.radiosvoboda.org/a/967193.html>

³⁴⁸ Смазнов І. А. Евразийство в постсоветской России // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена. Аспирантские тетради. – 2008. – № 29(65). – С.301.

³⁴⁹ «Наші» спасли Кремль от «оранжевой революции». 31.01.2010. – [Електронний ресурс]: <https://russian.rt.com/inotv/2012-01-31/Putin-Rossiya-i-Zapad-demokratiya>

³⁵⁰ Колтон Т., Чарап С. Указ. соч. – С. 71.

Найважливішим геополітичним наслідком Помаранчевої революції слід вважати підриив неподільного домінування Росії на пострадянському просторі, обмеження її інтеграційних можливостей виключно євразійським вектором. Американський дипломат, аналітик Р. Асмус заявив у 2005 р., що «Помаранчева революція відкрила можливості для перегляду карти Європи і Євразії», маючи на увазі отриманий Заходом історичний шанс поширити на Україну і, можливо, Росію демократичний порядок³⁵¹. Така зміна підходів щодо пострадянського простору у частині західного політикуму спричинила й відповідне переосмислення своїх підходів і позицій Росією.

Як пишуть деякі російські автори, «події Помаранчевої революції в Україні 2004 р поставили Росію в умови відкритої конкуренції з Європейським Союзом на пострадянському просторі. Наявна перед тим пасивність та недооцінка зовнішньополітичної активності ЄС змінилися спробами Росії підвищити конкурентоспроможність своїх політичних проектів у пострадянських республіках»³⁵².

У своїй промові на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки 10 лютого 2007 р.³⁵³, яку ряд західних політиків сприйняв як найбільш агресивну з часів закінчення «холодної війни», президент РФ В. Путін виступив проти спроб США нав'язувати іншим країнам свої порядки, прозоро натякнувши, що розглядає розгортання передових сил НАТО в країнах Південно-Східної Європи як загрозу для Росії. Займаючи все більш агресивну позицію щодо НАТО, Росія змогла торпедувати надання Україні та Грузії Плану дій щодо членства на Бухарестському саміті НАТО у квітні 2008 р. Фактично Росія змогла частково повернути собі право вето на ухвалення країнами пострадянського простору стратегічних зовнішньополітичних рішень, які не відповідали московському світобаченню.

Газова війна з Україною 2006 р. у поєднанні з чітким євроінтеграційним курсом Києва спонукали Росію переглянути політику щодо умов постачання газу країнам пострадянського простору. Відтоді газ за пільговими цінами мали змогу отримувати лише ті країни, які брали реальну участь у російських інтеграційних проектах, усім іншим належало купувати його за ринковою ціною, або навіть, як у випадку з Україною, і вище ринкової.

Одним з найбільш масштабних українських проектів трансформації пострадянського простору стала ідея диверсифікації постачання

³⁵¹ Asmus R. Op. cit. – P. 90.

³⁵² Дергунова Н.В., Насыбуллова В.Н. Указ. соч. – С. 137.

³⁵³ Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. 10.02.2007. – [Електронний ресурс]: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>

вуглеводнів з регіону Каспію до ЄС з використанням маршрутів в обхід Росії, насамперед, по території країн-членів ГУАМ. Проте проекти нафтопроводу «Одеса-Броди-Плоцьк» та газопроводів «Білий потік» і Nabucco в силу різних причин не було реалізовано, хоч у разі успішної реалізації ці проекти створили б надійну економічну та геополітичну основу для діяльності ГУАМ. Натомість ідею постачання газу з пострадянського простору до країн ЄС без участі Росії було реалізовано у газопроводі TANAP (2018) за участі Азербайджану та Грузії.

Обравши стратегічний курс на євроінтеграцію, Україна першою з пострадянських країн 5 березня 2007 р. розпочала переговори з ЄС щодо укладення Угоди про асоціацію, включаючи зону вільної торгівлі. Почавши ці переговори, ЄС фактично дав добро на повну інтеграцію, але без участі у політичних структурах, які ухвалюють рішення. У січні 2010 р. аналогічні переговори розпочала Молдова, влітку 2010 р. – Грузія, Азербайджан та Вірменія. Будучи локомотивом цього процесу на пострадянському просторі, Україна своїм прикладом демонструвала іншим пострадянським країнам можливість іншої, неросійської, парадигми розвитку. Ключовим моментом цього курсу є переорієнтація внутрішніх законодавчих норм та стандартів на єсівські, що у свою чергу означає нормативно-правове відокремлення цих країн від радянської спадщини, серйозне реформування правил внутрішнього життя й адаптацію до правил Європейського Союзу.

У відповідь на парафування Києвом 30 березня 2012 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС й наміри Грузії і Молдови зробити це 2013 р., Москва почала застосовувати щодо країн, які обрали курс на підписання угод про асоціацію з ЄС, політику викручування рук з тим, щоб змусити їх відмовитися від відносин з Брюсселем у небажаних для Москви форматах. Це принесло певні плоди. Спочатку Вірменія у вересні 2013 р. відмовилась від Угоди про асоціацію з ЄС на користь участі в Євразійському економічному союзі³⁵⁴, а в листопаді 2013 р. й Азербайджан, щоправда без приєднання до ЄАЕС³⁵⁵.

Під тиском Росії 21 листопада 2013 р. уряд України ухвалив розпорядження «Питання укладання угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії й їхніми державами-членами, з іншої сторони», яким призупинив підготовку до укладання угоди про асоціацію

³⁵⁴ Вірменія вирішила вступити у Митний союз. 03.09.2013. – [Електронний ресурс]:<http://tyzhden.ua/News/88429>

³⁵⁵ Азербайджан теж відмовляється від асоціації з ЄС. 25.11.2013. – [Електронний ресурс]:<http://tyzhden.ua/News/94806>

між Україною та ЄС³⁵⁶. Саме це рішення привело до Євромайдану та наступних серйозних змін в Україні й на пострадянському просторі загалом.

Революція Гідності 2013–2014 рр. та початок російської збройної агресії проти України кардинально змінили як доктринальне, так і практичне ставлення Росії до України, перетворивши її з дружньої та партнерської на фактично ворожу країну, на яку Москва дивилася кризь призму свого стратегічного суперництва із Заходом.

Як писав ще на початку ХХ ст. один з батьків геополітики Х. Макіндер, «той, хто править Східною Європою, панує над хартлендом. Той, хто править хартлендом, панує над світовим островом. Той, хто править світовим островом, контролює світ»³⁵⁷. Переорієнтацію України як серцевини Східної Європи на ЄС Москва сприйняла як суттєву втрату в боротьбі за домінування у хартленді (Євразії) та посилення конкурентного інтеграційного проекту.

У програмній «валдайській» промові 24 жовтня 2014 р. В. Путін визнав, що події в Україні мають серйозний вплив на ситуацію в регіоні та світі: «Україна... є одним з прикладів такого роду конфліктів, які впливають на загальносвітову розстановку сил»³⁵⁸. У Посланні до Федеральних зборів 2015 р. Путін визнав агресію проти України історичним для Росії вибором: «Перед нами не раз поставав принциповий, доленосний вибір шляху подальшого розвитку. І ще один такий рубіж ми пройшли 2014 року, коли відбулося возз'єднання Криму і Севастополя з Росією»³⁵⁹. У Москві розуміли, що перейшли Рубікон, що відверте порушення основ міжнародного права змінить відносини між країнами пострадянського простору та світом назавжди.

Як наслідок українських подій у Стратегії національної безпеки 2015 р.³⁶⁰ Росія на доктринальному рівні визнала «кольорові революції», інспіровані, на думку Москви, з-за кордону, загрозою державній безпеці.

³⁵⁶ Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 905-р. – [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-%D1%80>

³⁵⁷ Mackinder H. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. – Washington, D.C., 1996. – P. 106.

³⁵⁸ Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». 24.10.2014. – [Електронний ресурс]: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>

³⁵⁹ Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию Российской Федерации, 3 декабря 2015 г.

³⁶⁰ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 г. № 683). – [Електронний ресурс]: <http://kremlin.ru/acts/bank/40391>

Український Майдан зразка 2013–2014 рр. та Революцію Гідності президент Росії В. Путін сприйняв як реальну загрозу для здійснюваного ним імперського сценарію розвитку Росії. Як наголосила польсько-американський історик Е. Еплбаум, «якщо Україна вибере європейський і демократичний шлях розвитку, то росіяни спитають: чому вони так не можуть? Російський і український народи сотні років були разом, то чому українці можуть бути європейцями, а росіяни ні? Власне цього і боїться Путін. Тому, коли він побачив на Майдані молодих людей з європейськими прапорами і антикорупційних гаслами, то для нього це був мабуть найбільший жах у житті. Він боїться настання таких подій у Москві. Мені здається, що через це він так гостро відреагував на Майдан»³⁶¹.

Своєю чергою, Т. Ворожейкіна підкреслює, що «від результату української кризи вирішальною мірою залежатиме й доля модернізації російського суспільства: чи збережуться в ньому ті, поки що ще слабкі і фрагментарні, тенденції до самоорганізації і відокремлення від держави, які намітилися в останні два десятиліття, чи відродження імперської політики і шовіністична консолідація населення навколо самодержавної влади в черговий раз ці тенденції зруйнує»³⁶².

З метою ідейної нейтралізації впливів нової української революції у Росії в січні 2015 р. було створено нову контрреволюційну організацію «Антимайдан». Один з ініціаторів цього кроку, член Ради Федерації Федерального зібрання РФ Д. Саблін чітко пояснив, що цю структуру створено для попередження «українського» сценарію зміни влади в Росії: «Антимайдан» створюється, насамперед, щоб протидіяти «кольоровим революціям», запланованим для нашої Батьківщини... Рік тому нам кинули виклик на Україні, і ми розуміємо, що є чимало бажаючих реалізувати подібний сценарій і в нашій країні... Ми не можемо допустити, щоб прозахідна меншість знову нав'язала більшості свою волю... У разі потреби ми, зрозуміло, вийдемо на вулиці міст, щоб протистояти тим, хто спробує розхитати ситуацію в Росії»³⁶³. Одним із своїх основних конкретних завдань «Антимайдан» бачить боротьбу з російською ліберальною опозицією³⁶⁴.

³⁶¹ Кремль понимает: все, что происходит в Украине, будет иметь влияние на Россию, поэтому Майдан для Путина - это был самый большой ужас в жизни, - историк Эплбаум. 08.03.2018. – [Електронний ресурс]: <https://censor.net.ua/n3054610>

³⁶² Ворожейкина Т. Указ. соч. – С.6.

³⁶³ Дмитрий Саблин: «Антимайдан» никому не позволит расшатать ситуацию». 20.01.2015. – [Електронний ресурс]: <http://portal-kultura.ru/articles/person/80034-dmitriy-sablin-antimaydan-nikomu-ne-pozvolit-rasshatat-situatsiyu/>

³⁶⁴ В России создается движение «Антимайдан». 15.01.2015. – [Електронний ресурс]: <http://mirror715.graniru.info/Politics/Russia/Parties/m.236898.html>

Після українського Євромайдану російська влада почала активно використовувати його образ як додатковий аргумент проти дій російської ліберальної опозиції, натякаючи, що будь-які опозиційні мітинги, навіть антикорупційної тематики, несуть у собі загрозу дестабілізації ситуації в країні, адже, як сказав В. Путін у березні 2017 р., «це ж стало приводом для державного перевороту на Україні й кинуло країну в хаос»³⁶⁵.

На нашу думку, влада Росії побоюється, що Україна може стати для населення пострадянських країн позитивним прикладом успішної реалізації єврінтеграційного курсу на засадах демократичного розвитку. У такій якості Україна складатиме серйозну загрозу планам Москви зацементувати вплив та лідерство на пострадянському просторі, бо уособлюватиме альтернативний до російського вектор розвитку на пострадянському просторі.

Уперше цей курс публічно підтримав новообраний у 2019 р. президент України В. Зеленський, який наголосив, що «Україна не відмовиться від своєї місії бути прикладом демократії для пострадянських країн... Ми будемо надавати притулок та допомогу... всім, хто готовий боротися пліч-о-пліч з нами за нашу і вашу свободу. Ми будемо надавати українське громадянство представникам усіх народів, які страждають від авторитарних та корумпованих режимів. У першу чергу – росіянам, які сьогодні страждають чи не найбільше»³⁶⁶.

У 2014–2015 рр. намітилась і зміцнилась унікальна для пострадянського простору тенденція. Росіяни, які завжди вважали свою країну ідеологічним, смислоутворювальним центром для всього пострадянського простору, на події в якій традиційно мають орієнтуватись народи країн-сателітів, почали стабільно проявляти підвищений інтерес до подій в Україні. Причиною цього інтересу стало усвідомлення того, що в Україні відбуваються процеси, від успішності перебігу яких залежить доля не лише України, а й інших пострадянських країн включно з Росією.

Колишнє правило 1990-х – початку 2000-х рр., про те, що перебіг політичних процесів в Україні повторює російський із запізненням на кілька років, перестало діяти. Інтерес росіян до українських подій, який постійно підігрівався російськими ЗМІ після 2014 р., як зацікавлений, так і ворожий, був втілений у мемі «Чё там у хохлов?». Вкрай

³⁶⁵ Путин сравнил антикоррупционные митинги в России с началом «арабской весны» и «Евромайдана». 30.03.2017. – [Електронний ресурс]: <https://www.novayagazeta.ru/news/2017/03/30/130292-putin-sravnil-antikorrupcionnye-mitingi-v-rossii-s-nachalom-arabskoy-vesny-i-evromaydana>

³⁶⁶ Зеленський В. З приводу заяв президента РФ Володимира Путіна хочу зазначити наступне. 27.04.2019. – [Електронний ресурс]: <https://www.facebook.com/zelenskiy95/posts/2236347569948940>

показовим у цьому контексті є той факт, що, згідно з дослідженням російської компанії «Медіалогія», користувачі російськомовного сегменту соціальних мереж у період з 01 по 23.04.2019 р. згадали вибори в Україні понад 8 млн разів³⁶⁷. А дебати між кандидатами у президенти України П. Порошенком та В. Зеленським 19.04.2019 р. показували в прямому ефірі російські телеканали «Росія 24», Russia Today, «Дождь» та ін. Хоча російська влада докладає величезні зусилля для дискредитації українського порядку денного, але так чи інакше, він став важливою частиною сучасного російського суспільного дискурсу, чого раніше ніколи не було.

Побоюючись розгортання на пострадянському просторі демократичного тренду, В. Путін в інтерв'ю телеканалу «Мир» 12 квітня 2017 р. заявив, що Росія не допустить «кольорових» революцій ані в Росії, ані в країнах ОДКБ (Вірменії, Білорусі, Казахстані, Киргизстані, Таджикистані): «Нічого такого допустити не маємо, всіляко прагнути мемо відповідним чином поводитися в Росії і всіляко підтримувати наших партнерів по ОДКБ»³⁶⁸.

Побоювання російського керівництва мали під собою певні підстави. Зокрема, частина російських і татарських націоналістів розглядали Майдан як приклад повалення влади, який, у разі реалізації подібного сценарію в Росії, зможе привести їх до створення, відповідно, російської і татарської національних держав³⁶⁹.

Як слушно відзначив экс-президент Грузії М. Саакашвілі, «у нас дуже складний регіон, де путінська Росія намагається всіх під себе піджати. Якщо Україна буде успішною, вона зможе стримати цю агресію. Ані маленька Грузія, ані маленька Молдова, ніхто сам по собі не здатний стримувати цю агресію, лише Україна. Стримувати не у військовому сенсі, хоч це теж важливо, але виграючи гібридне протистояння. Якщо Україна покаже, що вона здатна реально проводити реформи, у Путіна не залишиться аргументів. І ми тоді виграємо ідеологічну боротьбу в усьому регіоні ... Україна буде головним гарантом розвитку і незалежності всіх країн регіону, коли вона буде успішною. ...Успішна Україна – це гарантія успіху та

³⁶⁷ У російських соцмережах українські вибори згадали понад 8 млн разів. 24.04.2019. – [Електронний ресурс]: https://ms.detector.media/web/social/u_rossiyskikh_sotsmerezkhakh_ukrainski_vibori_zgadali_ponad_8 mln_raziv/

³⁶⁸ Путин: мы не допустим цветных революций в России и странах ОДКБ. 12.04.2017. – [Електронний ресурс]: https://www.gazeta.ru/politics/news/2017/04/12/n_9913283.shtml

³⁶⁹ Самсонов А. «Сегодня Украина, а завтра Россия». Татарские сепаратисты и исламисты призывают к российскому «Евромайдану». – [Електронний ресурс]: <http://ruspravda.info/Segodnya-Ukraina-a-zavtra-Rossiya.-Tatarskie-separatisti-i-islamisti-prizivayut-k-rossiyskomu-Evromaydanu-3284.html>; Сепаратистские тенденции в России и евромайдан. 26.02.2014. – [Електронний ресурс]: <https://rossaprimavera.ru/article/separatistskie-tendencii-v-rossii-i-evromaydan?gazeta=/gazeta/66>

локомотив усього регіону. І це ключ також до зміни Росії, перетворення її на нормального сусіда, без агресії, без імперських цих заморочок»³⁷⁰.

Українські події 2014 р. та наступна російська збройна агресія значно пришвидшили процеси сегментації пострадянського простору, зруйнувавши чинний status quo в регіоні. Головний їхній наслідок полягав у зменшенні можливостей для пострадянських країн здійснювати зовнішньополітичні маневри та реалізовувати політику багатовекторності. Після того, як Росія і Захід перейшли у режим конфронтації, перед усіма пострадянськими країнами постала проблема визначення, на чиєму вони боці і якої інтеграції бажають, адже виникло побоювання, що Москва захоче продовжити переділ кордонів на пострадянському просторі

По-перше, сама Росія в особі В. Путіна у його «валдайській» промові 2014 р. фактично визнала існування на пострадянському просторі двох інтеграційних парадигм, одна з яких розвивається поза контролем Росії. У баченні Путіна інтеграційні проекти на пострадянському просторі поділяються на негативні і позитивні. Перший представляють країни, які йдуть шляхом євроінтеграції, і цей шлях довів, зокрема, Україну «до державного перевороту», а європейські партнери «ввергли країну в хаос, у розвал економіки, соціальної сфери, у громадянську війну з величезними жертвами». Другий це – очолюваний Росією Євразійський економічний союз, який, за словами президента РФ, базується на «прозорій, зрозумілій основі»³⁷¹.

Російські політологи дещо деталізували це бачення, структуруючи пострадянський простір на три групи країн за їх ставленням до політики Росії щодо України. До першої І. Кукліна³⁷² віднесла членів ОДКБ, які сприйняли анексію українських територій як даність. При цьому, якщо президенти Білорусі та Казахстану реально намагалися відігравати роль миротворців-посередників, то президент Вірменії С. Саргсян у своїй заяві від 19 березня 2014 р. фактично підтримав відторгнення Криму, назвавши його прикладом реалізації права народу на самовизначення³⁷³. До другої групи належать Туркменістан, Узбекистан та

³⁷⁰ «После того как я поменяю Украину, я хочу стать мэром Одессы». Интервью Михаила Саакашвили – о депортации, родине и политическом будущем. 07.03.2018. – [Електронний ресурс]: <https://meduza.io/feature/2018/03/07/posle-togo-kak-ya-pomenyayu-ukrainu-ya-hochu-stat-merom-odessy>

³⁷¹ Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». 24.10.2014. – [Електронний ресурс]: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>

³⁷² Куклина И.Н. Указ. соч. – С.63–64.

³⁷³ Президент Армении счел аннексию Крыма «примером реализации права народов на самоопределение». 20.03.2014. – [Електронний ресурс]: https://zn.ua/UKRAINE/prezident-armenii-schel-anneksiyu-kryma-primerom-realizacii-prava-narodov-na-samoopredelenie-141524_.html

Азербайджан, які підкреслено дистанціювалися від проблеми, заклавши з повагою ставитися до територіальної цілісності країн. Третю групу склали «колішні республіки, які мріють вирватися з пострадянського простору»: Україна, Грузія, Молдова.

По-друге, Росія була вимушена остаточно згорнути політику, спрямовану на досягнення рівня стратегічного партнерства із Заходом, та спроби економічно «вбудуватися» в Західну цивілізацію, що тією чи іншою мірою робили і М. Горбачов, і Б. Єльцин, і певний час сам В. Путін. Як написав у статті «Самотність напівкровки», один з ідеологів путінського режиму В. Сурков, «4-й рік нашого століття пам'ятний важливими і дуже важливими зверненнями... Але найважливіше з тодішніх подій тільки тепер відкривається нам... Подія ця – завершення епічної подорожі Росії на Захід, припинення багаторазових і безплідних спроб стати частиною Західної цивілізації, поріднитися з «гарною родиною» європейських народів... Наша культурна і геополітична належність нагадує блукаючу ідентичність людини, народженої у змішаному шлюбі. Він всюди родич і ніде не рідний. Свій серед чужих, чужий серед своїх. Всіх розуміє, ніким не зрозумілий. Полукровка, метис»³⁷⁴.

Отже, з 2014 р. Росія остаточно пішла шляхом конфронтації із Заходом та самоізоляції. Захід, своєю чергою, вдався до стратегії стримування Росії, підкріпленої економічними та іншими санкціями, які впродовж часу їхньої дії лише розширювалися, що спричинило негативний вплив на російську економіку, зокрема, позбавивши Росію низки важливих для неї західних технологій. Наслідком цієї ситуації є неможливість проведення модернізації та пришвидшення відставання Росії від розвинутих країн світу. За оцінками експертів Bloomberg, впродовж 2014–2018 рр. через санкції західних країн Росії не вдалося забезпечити зростання економіки додатково на 6% ВВП³⁷⁵. За оцінками російського уряду, бюджет РФ втратив за цей період 173 млрд дол³⁷⁶.

По-третє, після початку збройної агресії проти України та анексії частини її території, головним напрямом російської зовнішньої політики стало будівництво власного «полюса сили» в особі Євразійського економічного союзу. Як відзначає П. Баєв, «українська криза здійснила негативний вплив на реалізацію цього проекту, і заради того, щоб утримати Союз на плаву, знадобилося його істотно полегшити, відкинувши складні проблеми, такі,

³⁷⁴ Сурков В. Одиночество полукровки (14+) // Россия в глобальной политике. – 2018. – №2. – [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/odinochestvo-polukrovki-14-19477>

³⁷⁵ Санкції Заходу вдарили: Bloomberg оцінив втрати економіки Росії. 16.11.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/sanktsii-zahodu-vdarili-bloomberg-otsiniv-vtrati-ekonomiki-rosii.htm>

³⁷⁶ Розвідка України назвала суми втрат Росії від санкцій. 26.01.2019. – [Електронний ресурс]: https://zik.ua/news/2019/01/26/rozvidka_ukrainy_nazvala_sumy_vtrat_rossii_vid_sanktsiy_1496573

як єдина валюта або загальне громадянство»³⁷⁷. Хоч Євразійський економічний союз у складі Росії, Казахстану, Білорусі, Вірменії та Киргизстану з 2015 р. почав діяти, російська агресія проти України серйозно налякала не лише ті країни, які не ввійшли до нього, а й союзників Росії по ЄАЕС.

Жодна країна СНД чи ЄАЕС офіційно не визнала анексію Криму Росією. Російська агресія проти України остаточно показала, що СНД не здатен вирішувати базові завдання, для яких його створено, у першу чергу – забезпечити повагу територіальної цілісності та недоторканності кордонів її членів. Грубо порушивши ст. 5 Договору про створення СНД, Росія підштовхнула його до розвалу, поховавши, разом з тим, і феїтиш «слов'янської єдності».

Показовим щодо реального структурування пострадянського простору стало голосування в ООН 27 березня 2014 р. за Резолюцію 68/262 Генеральної Асамблеї на підтримку суверенітету і територіальної цілісності України. З пострадянських країн її підтримали всі зорієнтовані на Захід країни ГУАМ (Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна) та Балтії (Латвія, Литва, Естонія). Проти проголосували лише критично залежні від Росії Вірменія та Білорусь, натомість країни Центральної Азії, незважаючи на тиск Москви або утрималися, як Казахстан та Узбекистан, або не брали участі в голосуванні, як Киргизстан, Таджикистан та Туркменістан³⁷⁸.

Приблизно такий самий розклад сил мав місце й під час голосування 17 грудня 2018 р. за Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, яка закликала Росію вивести війська з території окупованого Криму. Її підтримали три держави ГУАМ (Грузія, Молдова, Україна; Азербайджан не голосував) та країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія), проти були Росія, Білорусь, Вірменія, а також Узбекистан. Інші країни Центральної Азії або утрималися (Казахстан, Киргизстан) або не брали участь у голосуванні (Туркменістан, Таджикистан)³⁷⁹.

Навіть найближчі союзники Росії по євразійській інтеграції, Білорусь та Казахстан, відмовилися підтримувати її політику запровадження жорсткого торгового режиму з Україною і піднімати мита на українські товари після підписання нею Угоди про асоціацію з ЄС 27 червня 2014 р. Білорусь та Казахстан пішли в цьому питанні далі, вирішивши заробити на російському продовольчому ембарго: обидві

³⁷⁷ Баев П. Указ. соч. – С.79-80.

³⁷⁸ Генасамблея ООН підтримала територіальну цілісність України. 27.03.2014. – [Електронний ресурс]: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/27/7020541/>

³⁷⁹ Росія та ще 18 країн: хто голосував проти «кримської» резолюції ООН. 18.12.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2603135-rosia-ta-se-18-krain-hto-golosuvav-proti-krimskoi-rezolucii-onn.html>

країни взялися постачати через свої території до Росії заборонені Московією товари. У відповідь Росія 20 жовтня 2014 р. була змушена посилити режим контролю на кордонах з Білоруссю та Казахстаном, що прямо суперечило концепції євразійської економічної інтеграції³⁸⁰. Ці дії свого євразійського союзника і Мінськ, і Астана рішуче засудили, недвозначно підкресливши при цьому, як зазначає російський дослідник Г. Чуфрін, «своє бажання дистанціюватися від російсько-українського конфлікту, уникнувши при цьому погіршення відносин з країнами Заходу і поширення антиросійських санкцій на свої зв'язки з ними»³⁸¹.

Нові реалії міжнародних відносин, за яких міжнародне право перестало виконувати роль регулятора, найбільше стурбували країни Центральної Азії з їхніми за давніми територіальними та етнічними конфліктами. Після фактичної окупації Росією частини грузинських та українських територій жодна з них не могла бути впевненою у непорушності своїх кордонів.

Чи не найбільше російська агресія проти України 2014 р. занепокоїла Казахстан, у якому росіяни загалом складають п'яту частину населення, а в п'яти північних областях – від третини до половини населення. Як написав навесні 2015 р. головний науковий співробітник Інституту філософії, політології та релігієзнавства Комітету науки МОН Казахстану Р. Кадиржанов, «2014 рік абсолютно однозначно висвітлив цю ситуацію. Росія забирає Крим в Україні. Як поведуться росіяни у Казахстані? Більшість підтримує Росію... Раніше ми не знали страху перед Росією. Ми, казахи, не думали, що Росія може напасти на Казахстан, поки вона вела себе відповідно до принципів міжнародного права, найважливіший з яких – повага територіальної цілісності держав. І раптом повний відступ від цивілізованої поведінки»³⁸².

Найбільший виклик, який постав перед Казахстаном, це – ідентифікація казахських росіян себе як членів єдиної російської спільноти, що в контексті подій у Криму та на Донбасі почало сприйматися казахською громадськістю як потенційна проблема з лояльністю росіян до Казахської держави в разі ймовірного нападу Росії. Це змусило представників казахської еліти задуматися, «якщо Росія раптом нападе на Казахстан, як поведитимуться люди? Казахи беруть у руки зброю і йдуть давати відсіч. А росіяни? Вони стануть поряд з казахами чи

³⁸⁰ Чуфрін Г.И. Указ. соч. – С.92–94.

³⁸¹ Там же.

³⁸² Рустем Кадиржанов: Казахи напуганы: сегодня Украина, а завтра кто? 17.03.2015. – [Електронний ресурс]: <http://www.dialog.kz/comment/75275>

вийдуть назустріч агресору з хлібом-сіллю? На Україні як було? Пропаганда зробила свою справу, і росіяни стали казати, що українці – це фашисти. Якщо завтра зомбоящик почне погано говорити про казахів, цілком можливим є такий же розвиток подій»³⁸³.

Додаткову складність ситуації у Казахстані створює та обставина, що казахи як одна з найбільш русифікованих націй у зв'язку з подіями в Україні також опинилися поділеними. Частина з них, купившись на російські казки про «українських фашистів», підтримала у 2014 р. Росію.

Відповіддю казахської влади на потенційну загрозу російського сепаратизму та вторгнення стала активізація політики «казахизації» північних територій, зокрема, шляхом переселення сюди казахського населення з півдня країни. Навесні 2014 р., після кримського референдуму, з'явилася інформація про плани казахської влади переселити з півдня на північ 300 тис. казахів³⁸⁴. Прагнучи змінити етнічний баланс у прикордонних з Росією областях та забезпечитися від розвитку там сепаратистських тенденцій, казахський уряд влітку 2017 р. оголосив про плани впродовж 2018–2020 рр. переселити на північ з південних та західних регіонів 59 тис. казахських сімей³⁸⁵.

Крім того, у жовтні 2017 р. президент Казахстану Н. Назарбаєв підписав указ про поетапне переведення казахської мови з кирилиці на латинську графіку та затвердив новий алфавіт³⁸⁶.

Влада найбільш інтегрованої з Росією Білорусі після російської агресії проти України 2014 р. демонстративно не підтримала російський курс щодо України. У той час, як російський політикум тривалий час називав нову українську владу не інакше як «хунта», докладаючи значних зусиль для розколу України та створення на її території підконтрольної Москві «Новоросії», президент Білорусі О. Лукашенко 28 травня 2014 р. привітав новообраного президента України П. Порошенка, підкресливши, що для Білорусі «важливо, щоб Україна була стабільною і сильною державою»³⁸⁷. У Білорусі почали реально побоюватися за свою державність та незалежність.

³⁸³ Там же.

³⁸⁴ Казахстан приступил к «коренизации». 31.03.2014. – [Електронний ресурс]: <https://topwar.ru/42707-kazahstan-pristupil-k-korenizacii.html>

³⁸⁵ Великое переселение народов: «казахизация» севера как прививка от сепаратизма? 15.08.2017. – [Електронний ресурс]: <http://press-unity.com/analitika-stati/10393.html>

³⁸⁶ Куда язык доведет: почему Казахстан перешел на латиницу. 20.02.2018. – [Електронний ресурс]: https://www.gazeta.ru/politics/2018/02/20_a_11657323.shtml

³⁸⁷ Лукашенко поздравил Порошенко с победой на выборах и напомнил о дружбе. 28.05.2014. – [Електронний ресурс]: <https://www.segodnya.ua/politics/lukashenko-pozdravil-poroshenko-s-pobedoy-na-vyborah-i-napomnil-o-druzhbe-524190.html>

Водночас у Мінську почали говорити про необхідність зміцнювати суверенітет власної держави та про білоруську національну ідентичність, розцінюючи кроки, спрямовані на їхнє посилення й розвиток, як превентивні заходи проти ймовірних посягань Москви на білоруську державність.

Так, у липні 2014 р. президент Білорусі О. Лукашенко вперше за довгі роки виступив з промовою білоруською мовою, згодом анонсувавши збільшення кількості годин білоруської мови в школі. З 2014 р. білоруської мови стало більше на телебаченні й у рекламі, поширилася практика продажу одягу з елементами національного орнаменту, окремі мережі магазинів та заправок почали переходити на обслуговування клієнтів білоруською мовою. Фактично влада Білорусі почала обережно реалізовувати курс «м'якої білорусизації»³⁸⁸.

Як пишуть деякі стурбовані новим курсом Білорусі російські оглядачі, «справжній сплеск націоналістичних настроїв відбувся незабаром після возз'єднання Криму з Росією. Білоруська влада вирішила, що кримський сценарій може бути застосований і до неї, і гарантію від цього побачила в поширенні в суспільстві націоналістичних і русофобських ідей»³⁸⁹.

Після 2014 р. білоруська влада почала практикувати арешти проросійських активістів та публіцистів, звинувачуючи їх у підриві суверенітету та незалежності білоруської держави, чого раніше собі не дозволяла. Під час щорічної прес-конференції 29 січня 2015 р. О. Лукашенко заявив, що дав доручення спецслужбам вжити заходів проти російських «чорносотенців», які не тільки бігають по лісах, а й плювзагають про Білорусь»³⁹⁰.

Йдучи цим шляхом, білоруська влада у 2016 р. за українським прикладом започаткувала День вишиванки й переглянула скептичне ставлення до Білоруської Народної Республіки, трактуючи БНР як один з етапів становлення сучасної білоруської державності³⁹¹. Відповідно у 2018 р. влада не лише дозволила провести в Мінську День волі, присвячений 100-річчю проголошення Білоруської Народної Республіки (хоча раніше святкуванням цього дня білоруські правоохоронці активно перешкоджали), а й підключила до святкувань

³⁸⁸ Почему Лукашенко любил белорусский язык и нацстроительство. 27.12.2016. – [Електронний ресурс]: <https://carnegie.ru/commentary/66512>

³⁸⁹ Батякины нацисты. Белорусские правые зачищают страну от России. Лукашенко не против. 03.04.2018. – [Електронний ресурс]: <https://lenta.ru/articles/2018/04/03/belonazi/>

³⁹⁰ Президент обещал принять меры к «чорносотенцам». 29.01.2015. – [Електронний ресурс]: http://by24.org/2015/01/29/alexander_lukashenko_promised_to_catch_all_pro_russian_cossacs_in_belarus/

³⁹¹ Администрация Лукашенко интересовалась у Академии наук ролью БНР в истории страны. Что ответили ученые? 01.03.2018. – [Електронний ресурс]: <https://belaruspartisan.by/politic/417385/>; Празднование юбилея БНР: 7 удивительных моментов. 26.03.2018. – [Електронний ресурс]: https://gazetaby.com/cont/art.php?sn_nid=136928

державні установи. На концерті в центрі Мінська зібралося близько 50 тис. осіб, що стало наймасовішою акцією білоруських націоналістів із середини 1990-х рр.

Очевидно, що режим О. Лукашенка після подій 2014 р. в Україні вирішив додатково зміцнити позиції білоруської державності перед тиском Росії, контролювано підключивши до цього ресурс білоруських націоналістичних рухів, які, судячи по всьому, пішли на співпрацю з владою у цьому питанні.

Міжнародна криза навколо агресії Росії проти України сприяла виходу Білорусі з ізоляції з боку Заходу. Ці події змусили ЄС переглянути політику щодо Білорусі, столиця якої стала міжнародним майданчиком для переговорів з врегулювання кризи. Після того, як у Мінську 5 вересня 2014 та 12 лютого 2015 рр. двічі укладалися угоди щодо припинення збройного конфлікту на Донбасі, ЄС задля поліпшення дипломатичних відносин з Білоруссю спочатку у жовтні 2015 р. призупинив дію персональних санкцій проти президента О. Лукашенка та його оточення, запроваджених 2004 та 2011 рр. через порушення прав людини, а потім у лютому 2016 р. скасував їх³⁹². З жовтня 2015 р. уряд США почав реалізовувати політику послаблення санкцій щодо білоруських кампаній, запроваджених у 2006, 2007 та 2010 рр.

Водночас влада Білорусі не приховує побоювань, що український досвід делегітимізації та зміни влади можуть спробувати використати білоруські опозиціонери, взявши Майдан за приклад. У бойових діях на Донбасі беруть участь білоруські націоналісти, набуваючи відповідний досвід. Тому в березні 2017 р. у Білорусі як превентивний захід було здійснено затримання кількох десятків опозиційних активістів з «Білого легіону» та «Молодого фронту», які, за словами О. Лукашенка та представників КДБ Білорусі, у таборах на території України готувалися до організації масових безладів³⁹³. 24 березня 2017 р. О. Лукашенко прямо заявив: «Ситуація українська в Білорусі не зі мною. Не можу допустити, щоб у Білорусі повторився український варіант... І якщо влада цього не побачить, тоді буде ланцюгова реакція, її дуже складно зупинити, бо будуть втягнуті мільйони людей»³⁹⁴.

³⁹² ЄС зняв санкції з Білорусі та Лукашенка. 15.02.2016. – [Електронний ресурс]: <https://www.unian.ua/world/1265722-es-chastkovo-znyav-sanktsiji-z-bilorusi.html>

³⁹³ Лукашенко заявив про затримання «бойовиків, які тренувалися в Україні». 21.03.2017. – [Електронний ресурс]: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/03/21/7138802/>; КГБ: среди задержанных активистов «Белого легиона» профессиональные боевики. 23.03.2017. – [Електронний ресурс]: <http://www.belta.by/society/view/kgb-sredi-zaderzhannyh-aktivistov-belogo-legiona-professionalnye-boeviki-239069-2017/>

³⁹⁴ Лукашенко: украинского варианта в Беларуси не допустят. 24.03.2017. – [Електронний ресурс]: <http://www.belta.by/printv/president/view/lukashenko-ukrainskogo-varianta-v-belarusi->

Владні структури Азербайджану 2015 р., Казахстану 2016 р. також заявляли, що попередили розгортання протестних подій за сценарієм Майдану. Зокрема, І. Алієв 8 вересня 2015 р. заявив, що «в Азербайджані хотіли створити «майданівський рух». Хотіли залучити до цих брудних справ молодь і зробили їх нещасними. Для створення напруженості в Азербайджані було витрачено великі гроші... Ми захистили нашу країну від цих лих»³⁹⁵. Своєю чергою, Н. Назарбаєв 5 травня 2016 р. наголосив на тому, що «зараз час непростий, казахстанці не хочуть українських подій у Казахстані, я це знаю. Нехай всі чують. А хто хоче це сюди принести – ми застосуємо найжорсткіші заходи»³⁹⁶.

У Таджикистані в липні 2014 р. під впливом українських подій було здійснено превентивні заходи проти мітингової активності громадян. Парламент ухвалив зміни до відповідного закону, які забороняють участь в акціях протесту іноземців, осіб без громадянства, а також «людей у масках», а використання на мітингах запальних і вибухових сумішей на кшталт «коктейлів Молотова» трактуватиметься як застосування вогнепальної зброї і каратиметься відповідним чином³⁹⁷.

Іншою доленосною для всього пострадянського простору та ролі Росії у православному світі подією стало утвердження Української православної церкви у статусі канонічної, автокефальної, незалежної та самоврядної. Відповідне рішення, всупереч шаленому спротив Росії, Синод Вселенського патріархату ухвалив 11 жовтня 2018 р. 6 січня 2019 р. предстоятелю УПЦ було вручено патріарший і синодальний томос про надання автокефального церковного устрою.

Рішення Синоду Вселенського патріархату від 11 жовтня 2018 р. про «скасування зобов'язання Синодального листа 1686 року, виданого за обставин того часу, який надавав у порядку ікономії право Патріарху Московському висвячувати Київського митрополита, обраного собором духовенства та вірян його єпархії...»³⁹⁸, означає приведення кано-

---

ne-dopustjat-239199-2017/

³⁹⁵ При Президенте Азербайджана Ильхаме Алиеве состоялось совещание, посвященное экономическим вопросам и подготовке государственного бюджета на 2016 год. 08.09.2015. – [Електронний ресурс]: https://azertag.az/ru/xeber/Pri_Prezidente_Azerbaidzhana_Ilhame_Alieve_sostoyalos_soveshchanie_posvyashchenoe_ekonomicheskim_voprosam_i_podgotovke_gosudarstvennogo_byudzhetna_na_2016_god_VIDEO-882954

³⁹⁶ Казахстанцы не хотят украинских событий, я это знаю – Назарбаев. 05.05.2016. – [Електронний ресурс]: <https://informburo.kz/novosti/kazahstancy-ne-hotyat-ukrainskih-sobytiy-ya-eto-znayu-nazarbaev.html>

³⁹⁷ Таджикистан опасается повторения украинского «майдана». 03.07.2014. – [Електронний ресурс]: https://ria.ru/cj_news/20140703/1014535330.html

³⁹⁸ Томос для України: повний текст історичного рішення Константинополя. 11.10.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.radiosvoboda.org/a/tomos-ukraina-konstantynopol-synod/29538824.html>

нічної церковної ситуації на сході Європи до того стану, який мав місце тоді, коли Росія ще не була проголошена імперією і не здійснила територіальні загарбання на заході, сході та півдні.

Ключовим моментом з погляду сучасної ситуації є те, що Вселенський патріархат своїм рішенням вивів колишні історичні території Київської митрополії (Україну та Білорусь) з канонічної залежності від Москви. Зусилля Києва привели до втрати РПЦ канонічного контролю над ключовою для Росії країною пострадянського простору – Україною та до створення історичної й канонічної можливості для Білорусі претендувати на власну помісну, автокефальну, незалежну, самоврядну церкву.

У РПЦ чудово розуміють світове значення появи канонічної незалежної УПЦ у диптиху Вселенського патріархату, адже Москву відізнали від території, історії та традиції давнього Києва. Московський патріарх Кирило 27 липня 2018 р. заявив, що «спроби штучно відірвати Українську православну церкву від Московського патріархату здатні привести до катастрофи загальноправославного масштабу... Для Російської православної церкви Київ – це не звичайне місто в ряду інших. Київ це – мати міст руських, це – місце хрещення Русі і народження російського православ'я. Для нашої церкви Київ це така ж святиня, як для православних християн Царгород або Єрусалим»³⁹⁹.

30 жовтня 2018 р. Кирило висловився ще більш чітко: «це не просто боротьба за юрисдикцію, це боротьба за руйнування єдиної потужної православної сили у світі», яка, виявляється, є «островом свободи». Але це дуже специфічна свобода – свобода від впливу Заходу з його ідеалами: «Чому я називаю православ'я островом свободи? Тому що ми вільні від глобального обдурення і панування чужих над нами думок». Відтак, канонічна втрата України «виходить за межі політичного поля, вона має містичний вимір»⁴⁰⁰.

Таким чином, зусилля української влади та церкви, підтримані Вселенським патріархатом, привели до появи у 2018 р. Української помісної православної церкви, що означає: а) суттєве послаблення позицій Російської православної церкви через втрату нею, за різними даними, від третини до половини її прихожан; РПЦ перестала бути домінуючою за масштабом православною церквою світу; б) провал концепції «Русского мира», важливою складовою якої була церковна єдність навколо РПЦ; в) втрата РПЦ її історичної традиції, яка виводилася від хрещення

³⁹⁹ Патриарх Кирилл: попытки оторвать украинское православие от Москвы приведут к катастрофе. 27.07.2018. – [Електронний ресурс]: <https://tass.ru/obschestvo/5409399>

⁴⁰⁰ Патриарх Кирилл заявил о глобальном заказе на уничтожение РПЦ. 30.10.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.interfax.ru/russia/635706>

Русі великим київським князем Володимиром; г) суттєве зменшення канонічної території РПЦ, з якої після рішення Синоду Вселенського патріархату випадають Україна та – потенційно – Білорусь.

Все викладене вище дає нам підстави стверджувати, що події в Україні та позиція України, особливо у 1991, 1997, 2004, 2013–2014 та 2018 рр. мали суттєвий вплив на весь пострадянський простір та на його трансформацію.